

14. Тыричев И.В. Принципы советского уголовного процесса : [учеб. пособ.] / И.В. Тыричев. – М., 1983. – 80 с.
15. Кучинська О.П. Поняття принципів кримінального процесу та їх основні ознаки / О.П. Кучинська // Вісник Львів. ун-ту. [Серія юрид.]. – 2011. – Вип. 53. – С. 383–388.
16. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.Н. Кримінальний процес України. – К.: Либідь, 1992. – 431 с.
17. Маляренко В.Т. Реалізація основних конституційних засад судочинства в кримінально-процесуальному законодавстві України : Автореферат дисертації кандидата юридичних наук: 12.00.09. – Харків, 1999. – 19 с.
18. Репешко П.И. Принципы уголовного процесса в стадии судебного разбирательства уголовного дела в суде первой инстанции Украины. – Николаев: Атолл, 2001.
19. Навроцька В.В. Поняття принципу (засади) кримінального процесу. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2009. Випуск 48. – С. 304–311.
20. Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України. Навчальний посібник – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 576 с.
21. Телятников В.И. Убеждение судьи. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 331 с.
22. Михеєнко М.М. Конституційні принципи кримінального процесу // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 2 (9). – С. 100–112.
23. Петрухин И.Л. Система конституционных принципов советского правосудия // Советское государство и право. – 1981. – № 5. – С. 77–85.

ГОШОВСЬКА Ю. В.,
прокурор, юрист II класу
(Прокуратура
Подільського району міста Києва)

УДК 343.9

ФОРМИ ЗАКІНЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті розглянуто форми закінчення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Визначено роль прокурора у кримінальних провадженнях вказаної категорії. Окремо увагу приділено висвітленню кожної з форм закінчення досудового розслідування. Розглянуто особливості їх правового регулювання з урахуванням чинного законодавства, з'ясовано причини наявності у ньому прогалин.

Ключові слова: кримінальне провадження, неповнолітні, досудове розслідування, примусові заходи виховного характеру, кримінальне правопорушення, клопотання.

В статье рассмотрены формы окончания уголовного производства в отношении несовершеннолетних. Определена роль прокурора в уголовном производстве указанной категории. Отдельно внимание уделено каждой из форм окончания предварительного расследования. Описаны особенности их правового регулирования с учетом норм действующего законодательства, выяснены причины имеющихся в нем пробелов.

Ключевые слова: уголовное производство, несовершеннолетние, досудебное расследование, принудительные меры воспитательного характера, уголовное преступление, ходатайство.

The article discusses forms of completion of criminal proceedings against minors. The role of prosecutor in criminal proceedings of this category is defined. Every form of end of pre-trial investigation is separately highlighted. The features of legal regulation on basis of current legislation and gaps in legislation are described.

Key words: *criminal proceedings, minors, pre-trial investigation, educational coercive measures, criminal offenses, request.*

Вступ. Злочинність неповнолітніх на сьогодні є важливою проблемою суспільства. Із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України було запроваджено значні зміни у кримінальному процесі, зокрема й у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Особливо актуальним залишається висвітлення питань, пов'язаних із забезпеченням права неповнолітніх у кримінальному провадженні, дослідженні особливостей і форми закінчення кримінального провадження стосовно них. Загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх визначають, насамперед, його сутність, правове забезпечення та порядок здійснення, що потребує окремого підходу та правового регулювання стосовно вказаної категорії громадян. Дослідження питань кримінальних проваджень щодо неповнолітніх у своїх працях здійснювали Г.П. Власова, Г.О. Ганова, М.О. Карпенко, Н.А. Мирошниченко, В.О. Остапець, Л.М. Палюх, Г.В. Попов, В.В. Романюк, Р.С. Холод, О.О. Ямкова й інші вчені.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні форм закінчення кримінального провадження щодо неповнолітніх, визначенні ролі прокурора на цій стадії, висвітленні кожної з форм закінчення досудового розслідування та виокремленні основних напрямів діяльності прокурора стосовно забезпечення прав неповнолітніх на стадії досудового розслідування.

Результати дослідження. Досудове розслідування – стадія кримінального провадження, що розпочинається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності [1].

У ст. 283 КПК України передбачено загальні положення, що стосуються закінчення досудового розслідування. Згідно з ч. 2 вказаної статті прокурор зобов'язаний у якнайшліший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну із таких дій: 1) закрити кримінальне провадження; 2) звернутись до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернутись до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Розглянемо кожну з наведених вище дій більш детально.

На досудовому розслідуванні кримінальне провадження закривається в разі, якщо: 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення; 2) встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення; 3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати; 4) набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; 5) помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого; 6) існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню; 7) потерпілий, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення; 8) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу (ст. 284 КПК України).

Тобто, як вбачається із перелічених вище підстав закриття кримінального провадження, вони подібні до підстав закриття кримінального провадження стосовно повнолітніх осіб. Відмінність між ними полягає лише в тому, що у випадках закриття кримінальних проваджень за наявності складу адміністративного правопорушення слідчий зобов'язаний виділяти матеріали для подальшого складання адміністративного протоколу щодо неповнолітніх чи їхніх батьків.

Що ж до звільнення особи від кримінальної відповідальності, то у ст. 285 КПК України визначено: 1) особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбаче-

них законом України про кримінальну відповідальність; 2) особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у разі здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, роз'яснюється право на таке звільнення; 3) підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. У разі, якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку.

Однак, здійснюючи досудове розслідування, потрібно пам'ятати про вимоги Глави 38 КПК України, в якій передбачено особливий порядок проведення досудового розслідування щодо неповнолітніх. У свою чергу, прокурору в кримінальних провадженнях вказаної категорії передусім необхідно, погоджуючи будь-який із документів, наданий слідчим у зазначеному провадженні, детально перевіряти, чи справді слідчий уповноважений на проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх [3].

Відповідно до вимог ч. 2 ст. 286 КПК України, встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності й отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду.

Такі клопотання про звільнення складаються прокурором, проте в законодавстві не врегульовано порядку передачі слідчим таких матеріалів прокурору для складання клопотання. Також у зазначеній статті не йдеться про роль захисника та законного представника при наданні згоди підозрюваного, а в кримінальних провадженнях – неповнолітнього підозрюваного.

Наступною формою закінчення досудового розслідування є звернення до суду з обвинувальним актом, що являє собою процесуальний документ про закінчення досудового розслідування.

Обвинувальний акт стосовно неповнолітньої особи складається спеціально уповноваженим слідчим, після чого затверджується прокурором. Цей процесуальний документ може бути складений і прокурором, зокрема, якщо він не погоджується з обвинувальним актом, що уже був складений. Але в цьому випадку незрозуміло, як саме оформляється незгода прокурора із обвинувальним актом, складеним слідчим.

У наведеному контексті необхідно зазначити, що обвинувальний акт має містити такі відомості, як: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора; виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення; обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання; розмір заподіяної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування; дата і час його складання).

Обвинувальний акт підписується слідчим і прокурором, який його затвердив, або лише прокурором, якщо він склав його самостійно.

Потрібно зауважити, що до обвинувального акта мають додаватися: реєстр матеріалів досудового розслідування; цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування; розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстр матеріалів досудового розслідування. При цьому надання до суду інших документів до початку судового розгляду забороняється.

Як вбачається із листа Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 липня 2013 року «Про деякі питання здійснення кримінального

провадження щодо неповнолітніх», судам слід з'ясувати наявність документів (копій наказів, розпоряджень тощо), які підтверджують факт здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх спеціально уповноваженим на це слідчим. Доцільно враховувати, що спеціальних вимог до прокурора чи слідчого судді, який здійснює кримінальне провадження щодо неповнолітнього, процесуальним законом не передбачено. Тому в обвинувальному акті чи реєстрі варто зазначити, чим саме підтверджується повноваження слідчого у кримінальному провадженні, який наділений правом здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх [4].

Також із обвинувальним актом до суду може бути скеровано угоду, укладену в кримінальному провадженні (угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим і угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості) (ст. 468 КПК України).

У п. 1 Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15 листопада 2012 року № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» (далі – Інформаційний лист ВССУ) зазначено, що угода про примирення також може укладатися, якщо її сторонами чи стороною є неповнолітні. У такому випадку угода укладається за участю законних представників і захисників неповнолітніх [5].

Отже, якщо неповнолітня особа досягла 16-річного віку, вона має право укласти угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди її законного представника. У разі недосягнення нею 16-річного віку угоду про примирення за її згодою укладає законний представник такої особи. Про надання згоди неповнолітньою особою її законним представником у наведених вище випадках обов'язково має бути зазначено в угоді про примирення. Такий підхід слід використовувати, якщо укладено угоду про визнання винуватості з неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим.

Участь у примиренні неповнолітнього потерпілого повинна здійснюватися спільно з його законним представником. Що ж до безпосереднього примирення, то: неповнолітні особи у віці від 16 до 18 років приймають рішення про примирення самостійно (законний представник лише стежить за тим, щоб неповнолітній розумів суть і наслідки того, що відбувається), а за неповнолітніх осіб віком до 16 років рішення приймає їх законний представник із урахуванням думки неповнолітнього потерпілого.

Наступна форма закінчення досудового розслідування – це складання клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру.

Варто вказати, що примусові заходи виховного характеру застосовуються:

– до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення після досягнення одинадцятирічного віку, але до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, у будь-якому випадку, незважаючи на ступінь тяжкості вчинюваного діяння, згідно зі ст. 498 КПК України мають застосовуватися примусові заходи виховного характеру;

– до неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості.

Відмінним між двома клопотаннями про застосування примусових заходів виховного характеру є те, що у першому випадку клопотання складається слідчим і затверджується прокурором, а в другому – лише прокурором. Адже, як вбачається з ч. 1 ст. 497 КПК України, прокурор повинен дійти висновку про можливість виправлення неповнолітнього без застосування кримінального покарання.

Однак клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру може бути складене і надіслане до суду за умови, що неповнолітній обвинувачений та його законний представник проти цього не заперечують. Але незрозумілим є те, яким чином слід чинити у разі, якщо вказані особи заперечують проти застосування заходів виховного характеру.

Детальніше про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру висвітлено у постанові Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 2. Проте доцільно наголосити, що зазначена постанова потребує оновлення, а інших законодавчих актів, які врегульовували б питання, пов'язані із застосуванням заходів виховного характеру, на законодавчому рівні не приймалось. Слід мати на увазі, що перелік примусових заходів виховного характеру, передбачений цією постановою, є вичерпним [6].

При визначенні можливості виправлення неповнолітнього без застосування покарання необхідно встановити й оцінити дані, які характеризують особу до і після вчинення нею злочину. Однак на сьогодні не існує загальної практики щодо того, якими критеріями необхідно керуватись прокурору при складанні стосовно неповнолітнього саме клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру, а не обвинувального акта.

Клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру, крім відомостей, передбачених ст. 291 КПК України (обвинувальний акт і реєстр матеріалів досудового розслідування), повинне містити інформацію про захід виховного характеру, який пропонується застосувати, воно має відповідати вимогам ст. 291 цього Кодексу (незрозуміло, чи необхідно в даному клопотанні вказувати на обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання, передбачені ст. ст. 66, 67 КК України). Також точиться дискусія щодо необхідності обґрунтування обраного виховного заходу в клопотанні, і чому саме цей захід пропонується застосовувати до неповнолітнього та строку його застосування [2].

Прокурор одночасно з переданням клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру до суду зобов'язаний під розписку надати його копію та копію реєстру матеріалів досудового розслідування законному представнику, захиснику неповнолітнього, стосовно якого застосовуватимуться заходи виховного характеру.

Ще однією формою закінчення досудового розслідування є складання клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, тобто заходів державного примусу, що їх суд застосовує до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння у стані неосудності, обмеженої осудності або осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку чи під час відбування покарання, що позбавляє їх можливості усвідомлювати власні дії чи керувати ними. Ці заходи не є покаранням, не тягнуть судимості та не переслідують мети виправлення, а застосовуються для лікування і соціальної реадaptaції душевнохворих, запобігання вчиненню ними нових суспільно небезпечних діянь, а також для безпеки їх самих [7, с. 174].

Отже, кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, провадиться у випадку наявності достатніх підстав вважати, що: 1) особа вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності; 2) особа вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку (ст. 503 КПК України).

Перш ніж затвердити клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, складене слідчим, чи розпочати його складання самому, прокурор повинен з'ясувати, що справді було вчинене суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення і саме цією особою, а також доведено, що ця особа вчинила суспільно небезпечне діяння чи кримінальне правопорушення та наявна потреба у застосуванні примусових заходів медичного характеру. Встановивши такі підстави, прокурор виносить постанову про закриття кримінального провадження.

Клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру має відповідати вимогам ст. 291 КПК України, а також містити інформацію про примусовий захід медичного характеру, який пропонується застосувати. Крім відомостей, передбачених цією ж нормою, у ньому повинні міститися докази, які підтверджують вчинення суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення цією особою та необхідність застосування примусових заходів медичного характеру, позицію щодо можливості забезпечення участі особи під час судового провадження за станом здоров'я, інформацію про примусовий захід медичного характеру [1].

Якщо під час досудового розслідування будуть встановлені підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, слідчий (прокурор) виносить постанову про зміну порядку досудового розслідування і продовжує його згідно з правилами, передбаченими Главою 39 КПК України.

Примусові заходи медичного характеру застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними.

Під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру встановлюються: час, місце, спосіб та інші обставини вчинення суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення; вчинення

цього суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення цією особою; наявність у цієї особи розладу психічної діяльності в минулому, ступінь і характер розладу психічної діяльності чи психічної хвороби на час вчинення суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення або на час досудового розслідування; поведінка особи як до вчинення суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення, так і після нього; небезпечність особи внаслідок її психічного стану для самої себе та інших осіб, а також можливість спричинення іншої істотної шкоди такою особою; характер і розмір шкоди, завданої суспільно небезпечним діянням, кримінальним правопорушенням.

Особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, користується правами підозрюваного, обвинуваченого в обсязі, що визначається характером розладу психічної діяльності чи психічного захворювання відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи, та здійснює їх через законного представника, захисника як за загальними правилами у кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів медичного характеру, так і правилами провадження досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх.

Слід наголосити, що у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру участь захисника обов'язкова. Якщо примусові заходи медичного характеру застосовуються до неповнолітньої особи, то обов'язковою є також участь і законного представника неповнолітньої особи.

Завершуючи досудове розслідування прокурор затверджує складене слідчим або самостійно складає клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру і надсилає його до суду.

Висновки. Таким чином, із прийняттям нового КПК України суттєво покращилось становище неповнолітніх, посилилась роль прокурора у кримінальних провадженнях вказаної категорії. Проте, враховуючи усі особливості неповнолітніх, проблема законодавчого регулювання та забезпечення їхніх прав, що проявляється у кожній з форм закінчення досудового розслідування, залишається актуальною. Саме тому на сьогоднішній день наявна потреба у прийнятті законодавчих актів із метою покращення та удосконалення здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх і реального забезпечення прав останніх.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page14>.
3. Про організацію діяльності органів досудового розслідування: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 9 серпня 2012 року № 686. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1769-12>.
4. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 липня 2013 року № 223-1134/0/4-13. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13>.
5. Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15 листопада 2012 року № 223-1679/0/4-12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon-i-normativ.info/index.php/component/lica/?base=1&href=0&id=687869&menu=860528&view=text>.
6. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06>.
7. Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян / [С.М. Блажівський, М.К. Якимчук та ін.]. – К.: Національна академія прокуратури України; Кіровоград : МПП «Антураж А», 2012. – 440 с.

КАЧМАР Б. М.,
здобувач кафедри кримінального процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.1-052-049.5

**ПИТАННЯ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ,
ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ,
У РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

У статті здійснений науковий аналіз рішень Європейського суду з прав людини, у яких суд торкався проблеми забезпечення безпеки осіб, котрі беруть участь у кримінальному провадженні. Виокремлено правові позиції суду із зазначеного питання.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, забезпечення безпеки осіб, котрі беруть участь у кримінальному провадженні.*

В статті осуществлен научный анализ решений Европейского суда по правам человека, в которых суд касался проблемы обеспечения безопасности лиц, которые принимают участие в уголовном производстве. Исследованы правовые позиции суда по данному вопросу.

Ключевые слова: *Европейский суд по правам человека, обеспечение безопасности лиц, которые принимают участие в уголовном процессе.*

In the article performed the scientific analysis of the European Court of Human Rights judgements, in which the Court raised the problems of the people safety provision, who take part in the criminal proceeding. The Court legal views concerning the given question are emphasized.

Key words: *European Court of Human Rights, safety provision of those people, who participate in the criminal proceeding.*

Вступ. Ефективність кримінального провадження багато в чому залежить від достовірності відомостей про обставини вчиненого кримінального правопорушення, що отримує слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд під час досудового розслідування та судового провадження із показань учасників кримінального процесу. На характер і зміст отриманої інформації багато в чому впливає психологічний стан особи, яка дає показання. Залякування особи, погрози фізичного та психічного характеру з метою перешкодити кримінальному провадженню негативно впливають на достовірність показань свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого й інших учасників процесу. Для подолання зазначеного негативного явища держава запроваджує відповідні заходи, одними з яких є заходи забезпечення безпеки осіб, котрі беруть участь у кримінальному провадженні. Разом із тим, попри безсумнівну потрібність і дієвість спеціальних процедур захисту учасників кримінального процесу, державні органи й особи стикаються з проблемою пошуку балансу між правом особи на безпеку та правами підозрюваного, обвинуваченого, зокрема правом безпосередньо допитати свідків обвинувачення, потерпілого, правом на відкритість і гласність судового процесу тощо. Саме тому є цікавим з наукового погляду звернення до рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який наробив значну практику в цьому питанні.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати правові позиції ЄСПЛ у питанні забезпечення безпеки особи, яка бере участь у кримінальному провадженні. Відповідне дослідження дасть змогу розібратися із проблемою, яка є актуальною для національного правового та правозастосовного поля: де знаходиться розумний баланс між потребою в застосуванні заходів безпеки у кримінальному провадженні й положеннями, що визначають

принцип безпосередності кримінального процесу, правом особи на відкритий розгляд її справи, правом кожного обвинуваченого допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, правом вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення. Виокремлення критеріїв (правил), якими керується європейська інституція в процесі вирішення окресленого питання, надасть можливість зробити висновки та надати пропозиції, що можуть бути корисними практичним працівникам, а також цікаві науковцям.

Результати дослідження. Приєднання України до Конвенції про захист прав і основоположних свобод (1950 р.) (далі – Конвенція) та прийняття 23.02.2006 р. Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», ст. 17 якого прямо визначає, що суди при розгляді справ застосовують Конвенцію й практику ЄСПЛ як джерело права [1], стало поштовхом звернення науковців, законодавців і правозастосовників до правових позицій суду з метою приведення національного законодавства та судочинства у відповідність із загальноновизнаними європейськими стандартами захисту прав людини.

Ураховуючи поступовий рух України в бік імплементації практики ЄСПЛ у чинне законодавство, логічним буде звернення у статті до правових позицій суду в питанні забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

На початку дослідження варто зазначити, що ЄСПЛ розглядає скарги заявників на порушення їхніх прав на відкритий судовий розгляд, на відсутність можливості сторони захисту безпосереднього допиту свідків (анонімних свідків) унаслідок застосування до них заходів безпеки крізь призму положення п. 1 ст. 6 Конвенції, відповідно до якого кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса й публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх, або захист приватного життя сторін, або тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя [2].

Як засіб наукового пошуку критеріїв, якими користується ЄСПЛ у питанні визначення розумного балансу між застосуванням до учасників заходів безпеки в кримінальному провадженні та правами, законними інтересами сторони захисту в процесі, спробуємо використати метод синтезу. Його сутність полягає в тому, що нами будуть у тезовому вигляді подані найбільш значущі правові позиції ЄСПЛ із приводу доцільності, своєчасності, ефективності застосування заходів безпеки до суб'єктів кримінального провадження, після чого буде зроблена спроба виокремити й об'єднати критерії (правила) постановлення відповідного рішення судом.

Отже, ЄСПЛ зазначає таке:

– прецедентна практика суду ще не набула належного розвитку в сенсі формулювання вимог, за яких у кримінальному судочинстві визнання особи винною в учиненні злочину може частково ґрунтуватися на заявах анонімних свідків. Разом із тим правове переконання та правова рівноправність вимагають, щоб прецедентна практика суду була послідовною й прозорою, а також розумно передбачуваною в разі порівняння аналогічних фактів у справах, що розглядалися раніше [3];

– забезпечення відкритості судового розгляду становить основоположний принцип, закріплений у п. 1 ст. 6 Конвенції. Здійснення правосуддя й, зокрема, судовий процес набувають легітимності завдяки гласності. Забезпечуючи прозорість здійснення правосуддя, гласність, отже, сприяє реалізації мети п. 1 ст. 6, а саме: справедливому судовому розгляду [4];

– існують винятки з вимоги забезпечення відкритості судового розгляду, що впливає з тексту п. 1 ст. 6 Конвенції. Іноді може виявитися необхідним обмежити відкритість і публічність процесу, для того щоб, наприклад, забезпечити безпеку свідків чи нерозголошення відомостей про них або сприяти вільному обміну інформацією та думками при здійсненні судочинства [5]. Незважаючи на супутні проблеми безпеки у звичайному кримінальному процесі, який, звісно, може стосуватися небезпечних злочинців, існує високий рівень спо-

дівань на гласність такого судочинства [6]. Хоча проблеми безпеки і є загальною рисою багатьох кримінальних процесів, вони рідко виправдовують недопущення громадськості на судові засідання [7];

– ст. 6 Конвенції не містить чітко сформульованих вимог щодо необхідності враховувати інтереси свідків. Проте їхнє життя, право на свободу й особисту недоторканність можуть наражатися на ризик так само, як і інтереси, обумовлені у ст. 8 Конвенції (про повагу до приватного й сімейного життя). Зазначені інтереси свідків і потерпілих у принципі захищені іншими положеннями Конвенції, які вимагають від договірних держав організувати своє кримінальне судочинство в такий спосіб, щоб не піддавати їх невинувданому ризику. Крім того, згідно з принципами справедливого судового розгляду, у відповідних випадках інтереси захисту мають урівноважуватися інтересами свідків або потерпілих, яких викликано давати свідчення [7];

– використання заяв анонімних свідків при вмотивуванні обвинувального вироку не завжди суперечить вимогам Конвенції. Якщо свідки обвинувачення виступають анонімно, перед захистом постають труднощі, яких загалом не повинно бути у кримінальному судочинстві. У таких випадках, згідно з п. п. 1 і 3 (d) ст. 6 Конвенції, невідповідні умови, які таким чином створюються для захисту, мають урівноважуватися дотриманням судовими органами спеціальних процедур [8];

– засудження не має ґрунтуватися ні виключно, ні переважно на анонімних заявах [8]; якщо свідок був єдиною особою, яка безпосередньо бачила факт учинення правопорушення і свідчить про це, обвинуваченому має бути надане право бути допитаним на тому чи іншому етапі провадження, навіть як анонімного свідка [9];

– важливим є відкритий судовий розгляд кримінальної справи саме в суді першої інстанції, оскільки розгляд справи по суті апеляційним судом обмежений. Навіть якщо розгляд справи в апеляційному порядку буде відкритим, це не обов'язково компенсує ту недостатність гласності, яка мала місце під час розгляду справи в суді першої інстанції [8].

Суд не вважає, що відкритість розгляду справи у Верховному Суді компенсує закритість її розгляду в суді першої інстанції. Адаже на практиці такий перегляд справи незрівняно вужчий за розгляд у суді першої інстанції, а під час апеляційного провадження інколи не відбувається повторного заслуховування та допиту свідків і часто проводиться лише одне засідання. Потрібно завжди з'ясувати, чи можна закритість судового розгляду справи в суді першої інстанції компенсувати відкритістю її розгляду в апеляційному чи Верховному Суді [10]. Слухання в найвищій судовій інстанції, Верховному Суді, у закритому режимі не є засобом правового захисту від відсутності відкритості розгляду справи загалом [4];

– міркування безпеки можуть, хоча й рідко, виправдовувати недопущення громадськості на судові засідання. Однак такі міркування безпеки повинні бути достатньо переконливими і повністю поясненими. Крім цього, у кожному конкретному випадку потрібно вжити менш масштабних заходів і навести підстави, які могли б виправдовувати позбавлення громадськості можливості бути присутньою протягом усього процесу в суді першої інстанції [10];

– при урівноваженні інтересів захисту з аргументами на користь дотримання анонімності свідків виникають особливі проблеми, якщо свідки, про яких ідеться, є представниками державної поліції, що підпорядковується органам виконавчої влади держави і, як правило, пов'язані з обвинуваченням. Через ці причини до їхніх послуг як анонімних свідків варто вдаватися лише за виняткових обставин [3];

– право на справедливе здійснення правосуддя посідає таке чільне місце в демократичному суспільстві, що ним не можна поступатися заради практичної доцільності. Воно вимагає надання обвинуваченому рівноцінної й належної можливості спростування показань свідка обвинувачення та його допиту – чи то під час давання свідком показань, чи на якомусь пізнішому етапі судового провадження. Конвенція не забороняє використання на етапі розслідування кримінальної справи інформації, отриманої з анонімних джерел. Однак подальше використання анонімних показань як достатніх доказів для обґрунтування рішення про визнання вини є питанням іншого характеру та може спричинити обмеження прав сторони захисту й порушити гарантії ст. 6 Конвенції [11];

– суд має переконатися й оцінити наявність погроз помститися особі та її сім'ї, зокрема з'ясувати, чи могли заявники самі здійснити такі погрози або схилити інших осіб зробити

це; чому в тій самій справі особа, яка не мала статусу анонімного свідка, не отримувала жодних погроз на свою адресу [3];

– серйозність звинувачень не може сама по собі слугувати обґрунтуванням для обмеження дії такого фундаментального принципу, як публічність. Суд зазначає, що небезпека для інших учасників процесу, яку могли б становити обвинувачені, не може оцінюватися лише з опорою на тяжкість обвинувачень і суворість можливого покарання. Вона має розглядатися з урахуванням низки інших релевантних факторів, які могли б підтвердити наявність небезпеки, що обґрунтовує закритий режим розгляду [4].

Синтезуючи правові позиції ЄСПЛ і трансформуючи їх у критерії (правила) оцінювання судом співмірності застосування заходів безпеки в кримінальному провадженні та правами, законними інтересами сторони захисту в процесі, робимо висновок про таке:

1. Суд має оцінити наявність балансу між необхідністю й доцільністю застосування до особи заходів безпеки в кримінальному провадженні, які обмежують права підозрюваного, обвинуваченого, безпосередньо з цим їхнім правом і законним інтересом. Невигідні умови з погляду захисту, що створюються для особи, яка обвинувачується в учиненні кримінального правопорушення, мають урівноважуватися застосуванням органами досудового розслідування та судом спеціальних процедур, що повинні нівелювати відповідні обмеження права.

2. Ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення не може бути безумовною підставою застосування заходів захисту до особи в кримінальному провадженні, а має обов'язково розглядатися поряд з іншими обставинами (характер злочину, етап судочинства, дані про особу тощо), що лише в сукупності дають право застосувати відповідні заходи безпеки.

3. Застосування заходів безпеки, що обмежують права підозрюваного, обвинуваченого, мають бути обов'язково обґрунтовані та мотивовані (підтверджені доказами) органами й особами, які приймають таке рішення.

4. Доцільність продовження існування заходів безпеки має перевірятися протягом усього судочинства, а їхня дія має бути обмежена або вони повинні бути скасовані, коли відпала потреба в них.

5. У кожному конкретному випадку потрібно вжити таких заходів безпеки до особи, які найменшою мірою обмежували б інтереси інших учасників кримінального провадження.

6. Безпосередність кримінального процесу, право особи на відкритий розгляд її справи, право обвинуваченого на допит свідків обвинувачення або право вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення, має реалізовуватися вже на стадії головного судового розгляду (в суді першої інстанції), де дослідження доказів відбувається в повному обсязі.

Висновки. Аналіз рішень ЄСПЛ у питанні забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, дає підстави зробити висновок, що в суду немає чітко визначеної, уніфікованої для всіх справ позиції стосовно доцільності, своєчасності, характеру застосування заходів безпеки в кримінальному провадженні. ЄСПЛ вирішує відповідну проблему диференційовано, залежно від обставин конкретного кримінального провадження. При цьому судом напрацьовані певні правила, якими він користується при аналізі окресленого питання.

Список використаних джерел:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України // Офіційний сайт Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www/scourt.gov.ua>.
2. Конвенції про захист прав та основоположних свобод // Офіційний сайт Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www/scourt.gov.ua>.
3. Справа «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/>.
4. Дело «Белашев против России» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zagr.org/>.
5. Справа «Б. і П. проти Сполученого Королівства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.coe.int>.
6. Справа «Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/>.

7. Справа «Ріпан проти Австрії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.coe.int>.
8. Справа «Дорсон проти Нідерландів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.coe.int>.
9. Справа «Корнєв і Карпенко проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.
10. Справа «Шагін проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.
11. Справа «Костовський проти Нідерландів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eurocourt.in.ua/>.

КОВАЛЕНКО Л. Б.,
доцент кафедри підтримання
державного обвинувачення
(Національна академія
прокуратури України)

УДК 343.13

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ГРУПИ ПРОКУРОРІВ У ДОКАЗУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ, УЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ УГРУПОВАННЯМИ

Досліджуючи особливості предмета доказування у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти власності, учинених злочинними угрупованнями, автор висвітлює окремі аспекти діяльності групи прокурорів під час доказування зазначених злочинів.

Ключові слова: кримінальне провадження, група прокурорів, доказування, злочини проти власності, злочинні угруповання.

Исследуя особенности предмета доказывания в уголовных производствах о преступлениях против собственности, совершенных преступными группировками, автор выделяет отдельные аспекты деятельности группы прокуроров в доказывании указанных преступлений.

Ключевые слова: уголовное производство, доказывание, группа прокуроров, преступления против собственности, преступные группировки.

The article is devoted problem questions finishing telling in criminal proceeding in relation to crimes against property, executed criminal groupments. Author specifies the separate aspects of activity of group of public prosecutors at finishing telling of these crimes.

Key words: criminal proceeding, group of public prosecutors, finishing telling, crimes against property, criminal groupments.

Вступ. Злочини проти власності традиційно становлять одну з найпоширеніших і найнебезпечніших груп злочинних діянь, оскільки вони посягають на одне з найцінніших соціальних благ – право власності.

У ст. 41 Конституції України закріплено фундаментальне положення: «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелек-

